

werkloosheidsbeleving

Bevindingen van en bemerkingsen bij een onderzoek van een representatieve steekproef van Belgische werklozen

Eric Rosseel

HET ONDERZOEK NAAR DE WERKLOOSHEIDSBELEVING

Ernstig wetenschappelijk onderzoeksmateriaal dat betrekking heeft op de wijze waarop werklozen hun bestaansconditie ervaren en verwerken, is in België uiterst karig, zeker in vergelijking met allerhande studies van (evoluties in) werkloosheidscijfers en analyses van allerlei gegevens die *zonder contact* met de werkloze zelf verzameld kunnen worden. Enige studies naar het loopbaanverloop na de werkloosheid (dikwijls gekoppeld aan beschouwingen rond de 'theorie van de dubbele arbeidsmarkt'), verricht aan de Katholieke Universiteit van Leuven, werpen wel zijdelings licht op deze werkloosheidsbeleving (Van Raemdonck, 1980). Evenzeer kan vanuit het empirisch gestaafde antwoord van Vilroxx (1981) op de vraag of er in deze crisisperiode reden bestaat om aan te nemen dat via zekere bewustzijnsprocessen werknemershoudingen t.o.v. de sociaal-ekonomische machtsstructuren gaan veranderen, gemakkelijk een *link* worden gelegd naar de vraag of *werkloosheid zelf* dit soort effecten produceert, maar vooralsnog is het onuitgemaakt in hoeverre reacties op werkloosheid en reacties op werkloosheidsdreiging met elkaar gelijkgesteld kunnen worden.

Lange tijd hebben wij gemeend de geringe omvang van het ons gekend onderzoekswerk m.b.t. de werkloosheidsbeleving van Belgische werklozen te moeten toeschrijven aan ons onvermogen om het beschikbare materiaal te localiseren. Op een recente studiedag 'Werkloosheid : beleving, beleid en begeleiding' (Vrije Universiteit Brussel, 26-9-1981) werd onze indruk dat de kennis van het denken, doen en laten van de Belgische werklozen uiterst karig is, bevestigd : naast een voorontwerp van onderhavig artikel werd enkel bij name van Magda Lambert (1981) een typologie van werklozen aangebracht, die overigens op weinig systematisch verzameld empirisch materiaal was gebaseerd. Met de studie van Anny Poncin (1978) – interviews bij een niet nader genoemd aantal franstalige werklozen en een enquête bij 72 vrijwillige deelnemers aan de inhaal cursus in de speciale voor jonge werklozen opgerichte propedeutische centra – is dan wellicht het beschikbare empirische materiaal volledig geïnventariseerd.

Aanknopingspunten moeten dus vooral gevonden worden in uitheemse gegevens. Is dit materiaal relatief omvangrijker dan het Belgische, toch kan bezwaarlijk gezegd worden dat men in overvloedige weelde baadt. De regelmaat waarmee naar het onderzoekswerk uit de dertiger jaren van de Grote Depressie wordt teruggegrepen, kan slechts de armoede aan recente gegevens onderstrepen.

Daarbij moet met klem worden gesteld dat de context van de werkloosheid waarbinnen de werkloosheidsbeleving hoe dan ook gesitueerd moet worden, *niet vast* is, noch in de tijd noch in de ruimte. De werkloosheidsreglementeringen, de voorzieningen m.b.t. de werkloosheidsvergoeding e.d. verschillen, zoals de lezer weet, van land tot land (1). Ten tijde van de Grote Depressie kon de werkloze financieel niet terug-

vallen op een relatief redelijke werkloosheidsvergoeding. Jeugd- en vrouwenwerkloosheid worden slechts met *deze* crisis van de globale werkloosheidsproblematiek afgezonderd en als specifieke problemen getaxeerd. De beschikbaarheid van alternatieve inkomstenbronnen naast arbeid (het verschil bv. tussen allerlei vormen van overheidsuitkeringen en het loon dat men kan verdienen in reëel toegankelijke jobs voor Amerikaanse niet-blanken, Feldman, 1973) zal sterk de werkloosheidsbeleving bepalen en o.i. zou best wat aandacht besteed kunnen worden aan interculturele verschillen in de mate waarin men als werkloze op familiebanden en -steun kan terugvallen (2).

Desondanks blijven de studies m.b.t. de werkloosheidsbeleving in de dertiger jaren hun waarde behouden. De onderzoeken van Jahoda e.a. (1933), Eisenberg & Lazarsfeld (1938) en Bakke (1935, 1940) kunnen gemakkelijk worden geciteerd bij de inventarisatie van de *functies* die het werk in onze samenleving voor het individu vervult (zie bv. Sofer, 1970). Inderdaad, in de werkloosheid wordt men zich bewust van wat men mist door niet te werken. Anderzijds leveren deze studies nog steeds actueel aandoend materiaal over de wijze waarop de werkloze zich psychisch tracht te reorganiseren en over de wijze waarop zijn (de werkloze van de Depressiejaren was als sociaal stereotype duidelijk mannelijk) gezinsrelaties en gezinsbestedingen zich aan de werkloosheidsituatie aanpassen.

Recentere en dicht-bij-huis d.i. Nederlandse gegevens m.b.t. de werkloosheidsbeleving en de psychische en psychosociale effecten van werkloosheid kunnen gevonden worden bij Schumacher (1973), van Wezel (1975) en van Büchem (1977). O.a. blijkt hieruit dat de werkloosheidsbeleving niet los staat van de omvang van de werkloosheid: vergelijking tussen de jaren 1970 (geringe werkloosheid) en de jaren 1974 (omvangrijker werkloosheid) laat zien dat, waar werkloosheid in 1970 als een *persoonlijk falen* werd opgevat door menig werkloze, nu veel meer werklozen de werkloosheid een maatschappelijk vanzelfsprekend verschijnsel gaan vinden of de werkloosheid zien als een *falen van het maatschappelijk bestel*, wat helemaal niet impliceert dat nu meer mensen niet-werken gaan kiezen boven werken (van Büchem, 1977). Bijzondere aandacht wordt ook geschonken aan de relatie tussen werkloosheidsbeleving en de prealabele arbeidsoriëntatie (Heinemann, 1978).

Doorgaans wordt in al deze studies de werkloosheid geconcipteerd als iets dat de werkloze *overkomt*, iets waardoor hij *getroffen wordt*, kortom, als een niet te voorziene gebeurtenis waarop de werkloze *reageert*. De werkloze is een passief individu en zijn 'aangedaanheid' uit zich in vrij mechanistisch voorgestelde *effecten* (van sociale, familiale, psychische en lichamelijke aard). Jammer genoeg komt werkloosheid onder de vorm van onvoorspelbaar ontslag en plotse fabriekssluitingen inderdaad met een dagelijkse regelmaat voor.

Daarnaast staat o.i., zeker in de huidige crisis, de werkloze of toekomstig werkloze die zijn werkloosheid niet als een onwrikbaar gegeven beschouwt maar als een *manipuleerbaar* element: men zal hier vooral aan jongeren denken die zich reeds bij de aanvang van hun studies weinig illusies maken over hun latere kansen op tewerkstelling en met de werkloosheid 'leren leven', d.i. hun werkloosheid hanteren als een element naast andere om hun levensloop binnen de haalbare perspectieven en alternatieven vorm te geven. Dergelijke manipulaties van de werkloosheid komt in vele vormen voor (bv. een

bewuste keuze voor onregelmatige interim-arbeid). Er bestaat evenwel niet het minste wetenschappelijk onderzoek rond dergelijke handelingsstrategieën want deze vorm van werkloosheidsbeleving sluit zich af van de normale onderzoeksprocedure en is praktisch gezien ontoegankelijk voor onderzoekers die zich ook als dusdanig aandienen.

Inderdaad, waar de eerste vorm (beleving als *reactie*) overeenstemt met het aanvaarde stereotype van de werkloze als 'sukkelaar', ruikt de tweede vorm (beleving als *strategie*) naar fraude, naar de werkloze als 'profiteur'. Gezien het de werkloze niet toegestaan is zijn werkloosheid te manipuleren, zal deze dit 'manipuleren' van de werkloosheidsconditie ook niet als onderzoeksgegeven ten geschenke doen aan een onbekende onderzoeker die in veel gevallen zal waargenomen worden als een vertegenwoordiger van de Staat, dus in het hoofd van de werkloze snel van jasje kan wisselen met de controle-agent. Hierdoor wordt het dus moeilijk de werkloze empirisch te benaderen als een persoon die zijn bestaansgegevens actief *organiseert* en *reorganiseert* en op deze wijze vorm geeft aan zijn levensperspectief (3).

In de voorgaande paragrafen schemert een groffe *typologie* van werklozen door. Ook op dit punt zijn weinig onderzoeksconclusies voorhanden. Voor België moeten wij volstaan met op weinig systematisch en overigens niet vrijgegeven empirisch materiaal van Magda Lambert die onderscheid maakt tussen vier types van werklozen (Lambert, 1981):

1. de *pseudo-werkloze* die de werkloosheidsuitkering beschouwt als een inkomen en eigenlijk niet werkzoekend is ;
2. de *werkzoekende werkloze* die zijn/haar situatie als tijdelijk ervaart en alle middelen aanwendt om terug in het arbeidsbestel te worden opgenomen ;
3. de *berustende werkloze* die graag zou werken maar alle hoop op werk vinden heeft verloren en zich schikt in zijn/haar lot zonder daar wezenlijk onder te lijden ;
4. de *traumatische werkloze* voor wie de werkloosheid een psychisch zeer problematische aangelegenheid vormt.

Deze typologie overspant duidelijk de *officieel erkende* werkloosheid, de uitkeringsgerechtigden dus. Deze discrepantie tussen uitkeringsgerechtigde gereguleerde werkloosheid en niet-gereguleerde werkloosheid compliceert verder het onderzoek. Want eenieder weet dat zekere individuen zich een uitkering weten te bemachtigen én effectief regelmatige arbeid verrichten. Hypothetisch kan de door ons aangeduide *manipulatie* van de werkloosheid dan in verband gebracht worden met :

1. anticipatie van de werkloosheid bij afgestudeerden ;
2. een verlaten van de prestatiemoraal en de traditionele arbeidsethiek (arbeid als plicht), zoals dit onder middenklassejongeren nogal levendig is ;
3. de parallele economie van het 'zwart' geld en het 'zwart' werk.

Twee conclusies m.b.t. de stand van het onderzoek naar de werkloosheidsbeleving dringen zich dus op.

1. *De schaarste aan degelijk empirisch materiaal.* Men kan slechts gissen naar de redenen die moeten verklaren waarom in een decennium waarvan het sociale beeld toch door de voortschrijdende werkloosheid werd getekend, slechts een paar onderzoekers tot de empirische studie van de implicaties van de werkloosheidsconditie op het bewustzijn en het sociaal handelen van de werklozen zijn overgegaan. Men zou kunnen aanvoeren dat de werkloosheidsbeleving, en individuele verschillen daarin, vooral psychologisch interessant is en dat in een sociologisch perspectief veeleer de repercussies van de werkloosheid op het functioneren van het maatschappelijk bestel centraal horen te staan of de aandacht gericht moet worden op de sociale krachten die de werkloosheid oproept of in beweging brengt (of dit juist niet doet).

Primo kan gesteld worden dat de studie van de werkloosheidsbeleving *in se* naast haar puur descriptieve waarde model kan staan voor andere reorganisaties van het sociaal handelen die een individu gedurende zijn levensloop volbrengt. Parallellen zijn reeds getrokken met de rouw na het overlijden van een beminde of naastbestaande (Ovesen, 1977).

Secundo voltrekken de sociale repercussies van de werkloosheid zich hoe dan ook via individueel of collectief handelen van *personen*. Dit handelen kan niet los gezien worden van de *visie* van de persoon op zijn werkloosheid en zijn werkloosheidscontext ; beleving (als een ideologische factor die een beschrijving en een verklaring levert voor de werkelijkheid en de actieve en passieve omgang met die werkelijkheid) en handelen onderhouden zo met elkaar een dialectische relatie.

2. *De geringe aandacht voor de differentiatie binnen de werklozenbevolking.* Alhoewel elke auteur terloops wel zal wijzen op het bestaan van verschillende 'soorten' werklozen, wordt toch vrij courant en vrij spontaan gesproken over 'de' werkloze en de invloed van de werkloosheid op 'het' individu. Poncin (1978) tracht precies de werklozen te benaderen als een nieuwe sociale groep, verwickeld in een proces van *sociale categorisatie*. Als dusdanig karakteriseert de werkloze zich door een *depressief werkloosheidssyndroom* (syndrome dépressif du chômage). De vraag mag gesteld worden in hoeverre de werklozen, die in ieder geval sociaal niet georganiseerd zijn, als een homogene groep kunnen beschouwd worden. Poncin komt tot haar conclusie op basis van vrij onsystematische interviews aan stempellokale (waar men wellicht geneigd zal zijn hoe dan ook de werkloosheid als een sociale plaag voor te stellen, wat ze overigens ook is) en van leden van dopperscomités die toch een selecte groep vormen : ze heeft overigens nagelaten zowel aantal als de relevante personalia van de geïnterviewden mede te delen.

Alleen een onderzoek bij een representatieve steekproef van de werklozen kan uitmaken in hoeverre het depressief syndroom algemeen is dan wel specifieke groepen of individuen betreft. Was de werkloze in de dertiger jaren in het merendeel der gevallen volledig ontdaan van elke bestaansbron en dus afgesloten van elke vorm van menswaardige sociale participatie, dan vertoont de huidige werkloosheidscontext toch een ander beeld. De werkloze is nu niet langer in de eerste plaats een economisch non-actief persoon dan wel een *administratief geregistreeerde* arbeidsgeschikte persoon die geacht wordt werkzoekend te zijn, m.a.w. zich beschikbaar te stellen voor de via het sociaal (zekerheids)recht geregeerde arbeidsmarkt. Van zekere werklozen kan evenwel ver-

ondersteld worden dat ze op andere sociale rollen kunnen terugvallen : sommige schoolverlaters kunnen van de gelegenheid gebruik maken om bijkomende cursussen te volgen ; jongeren kunnen zich met enthousiasme inzetten voor een actiegroep of een lokale radio ; een aantal vrouwen kunnen in een klimaat waar naast feministische bewegingen ook geijverd wordt voor de herwaardering van de rol van de huisvrouw, zich in de gezinssfeer terugtrekken. Wij herinneren verder aan de boven vermelde paragraaf m.b.t. de hypothetisch gestelde manipulatie van de werkloosheid.

Een exploratieve studie van de werkloosheidsbeleving zal snel uitwijzen hoe algemeen de negatieve psychosociale gevolgen van de werkloosheid zijn. Wel moet gewaarschuwd worden voor zekere gevaren die de werkloosheidscontext zoals die zich reeds enige jaren voordoet, toch oplevert : onderzoeksconclusies zullen snel en ondoordacht worden aan gewend om het heersende beleid aan te vallen. Wij zijn dan ook sterk gehecht aan een *neutrale* onderzoekshouding die zich beperkt tot een studie van de werkloosheidsbeleving in se en aldus een bescherming tegen elke vorm van *ontaard engagement* bij de onderzoeker. De kans dat ingewonnen gegevens slechts bij voorhand vastliggende conclusies moeten staven, is o.i. bij een geëngageerde onderzoekshouding veel te groot. Misschien huldigen wij een conservatief aandoende scheiding tussen de onderzoeker als designer van wetenschappelijk vorsingswerk en de onderzoeker als burger, maar uiteindelijk zijn wij ervan overtuigd dat enkel *afstandelijk* onderzoek aanleiding kan geven tot een positieve en zinvolle praktische discussie tussen onderzoekers en instanties die beleidsveranderingen voorstaan. Het is in die geest dat wij hebben meegewerkt aan een onderzoek naar de werkloosheidsbeleving van de Belgische werklozen, een onderzoek dat gezien de vermelde karigheid uiterst noodzakelijk was, ondanks zijn veelvuldige tekortkomingen (4).

DE ENQUETE VAN DE RIJKSDIENST VOOR ARBEIDSVORZIENING

Het opzet van een exploratieve studie naar de werkloosheidsbeleving van de Belgische werklozen is gegroeid bij een paar individuele Vlaamse psychologen van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (de RVA, de overheidsinstantie die in België waakt over de naleving van de werkloosheidsreglementering, zorgt voor de uitkering der werkloosheidsvergoedingen en tevens fungeert als bureau voor arbeidsbemiddeling). Deze psychologen wisten hun collega's en superieuren te overtuigen van het nut van een dergelijk project. Als dusdanig hebben de hogere organen van de RVA zich niet met de concrete uitvoering van het onderzoek ingelaten ; wel hebben ze bij elke beslissende stap hun goedkeuring verleend. Daar de studie een puur descriptief en exploratief resultaat nastreefde en geen beleidsveranderingen beoogde, konden de RVA-psychologen in hun onderzoeksplanning vrij autonoom optreden. Wel werd verhoopt dat de studie zou uitmonden in meer gericht onderzoek bv. naar de effecten van de duur van de werkloosheid, en uiteraard zouden de resultaten aan de RVA-bemiddelaars worden meegedeeld om hun inzicht in de sociale psychologie van hun 'cliënten' te verhogen.

Na enig verkennend vooronderzoek (interviews met werklozen thuis en op de RVA-bureau's, groepsdiscussies met werklozen en leden van de zgn. 'dopperscomités') werd in samenwerking met het Centrum voor Organisatie- en Consumptiepsychologie van

de Vrije Universiteit Brussel, besloten tot het ontwerp van een survey-onderzoek bij een steekproef van de Belgische *volledig vergoede* werklozen.

Een eerste versie van een vragenlijst werd uitgetoetst waarna een definitieve questionnaire werd opgesteld met opname van vragen betreffende :

- de arbeidsoriëntatie ;
- de emotionele beleving van het ontslag ;
- sollicitatiegedrag en perceptie van de kansen op werkvinden ;
- psychische gevolgen van de werkloosheid ;
- psychosomatische gevolgen ;
- weerslag op sociale relaties ;
- financiële gevolgen ;
- tijdsbeleving ;
- verwachtingen t.o.v. de RVA.

De steekproef werd getrokken op het werklozenbestand van 31 januari 1979 en bedroeg 0,5 % van de totale basispopulatie. De geselecteerde werklozen werden uitgenodigd op de gewestelijke RVA-bureau's waar hun de vragenlijst werd afgenomen. Door de grote roulatie in het werklozenbestand moesten heel wat vervangers worden opgeroepen wat langs Franstalige zijde als gevolg van een lagere motivatie bij de psychologische diensten niet overal even vlot is verlopen. Vandaar een zekere discrepantie in de taalverhouding : op de 1269 respondenten zijn 812 Vlamingen en slechts 457 Franssprekenden. De representativiteit mag dus langs de Franstalige kant wel problematisch worden genoemd hoewel toetsingen voor een reeks van andere identificatievariabelen wijzen op parallelle verhouding in steekproef en in populatie (althans op het moment van het onderzoek).

De steekproefsamenstelling kan summier als volgt worden beschreven : tegenover 65 % vrouwen staan 35 % mannen ; 35 % is jonger dan 25 jaar en 25 % heeft de leeftijd van 45 jaar bereikt ; de helft van de steekproefpersonen is gehuwd en heeft kinderen (statistisch gezien vooral vrouwen) ; dat vooral ongeschoolden en arbeid(st)ers door de huidige crisis worden getroffen weerspiegelt zich in de 45 % werklozen met hoogstens Lager-Onderwijs-opleiding en de 43 % ongeschoolde arbeid(st)ers ; 23 % is minder dan 6 maand werkloos tegen 20 % werklozen die minstens 3 jaar 'stempelen'.

RESULTATEN VAN DE ENQUETE

Arbeidsoriëntatie (tabellen 1 & 2)

De meerderheid der werklozen ziet zichzelf in de eerste plaats financieel gemotiveerd en men schrijft zichzelf een intensere gemotiveerdheid toe dan aan de 'mensen in het algemeen' (behalve voor wat het geldmotief betreft). Deze gegevens bevestigen de verwachting (maar bewijzen ze niet) dat de confrontatie met de werkloosheid de arbeidsfuncties in het bewustzijn scherper profileert.

In tabel 2 valt op dat niet 'hoog loon' maar een 'vaste job' de primaire functie van het gaan werken, nl. geld verdienen, moet waarmaken. Tevens dat plezier in het werk vooral verwacht wordt van de sociale aspecten van de job (menigeen rekent de werksfeer tot de werkcondities). Beide conclusies hebben ons eerder reeds getroffen bij een serie interviews met semi-geschoolde arbeiders (Rosseel, 1979). Niet onvermeld mag blijven dat de twee taalgemeenschappen zich sterk verschillend opstellen in hun houding tegen ploegenarbeid: 70 % Vlamingen verwerpt ploegenarbeid terwijl 54 % Franstaligen (die statistisch gezien lagere opleiding hebben genoten en met meer kans ongehuwd of alleenstaande zijn in vergelijking met de Vlaamse werklozen) zich eerder positief uitslaan.

Tabel 1
Redenen om te gaan werken
(% 'beslist ja')

	Ikzelf	Mensen in 't algemeen
Geld verdienen	63	64
Graag werken	36	22
Bijleren	33	26
Sociale contacten	24	16
Respect afdwingen	18	17

Tabel 2
Gewaardeerde job-kenmerken
(% 'beslist ja')

Vaste job	72	Hoog loon	45
Werkcondities	68	Ploegenarbeid	17
Sociale contacten	66	Geen verantwoordelijkheid	16
Variatie	52	Deeltijds werk	11
Promotie	47		

Gevoelens bij ontslag (tabel 3)

40 % wijt zijn of haar werkloosheid aan 'anderen', 10 % aan zichzelf en de helft aan 'niemand in het bijzonder'.

De negatieve gevoelens bij het ontslag verraden, voortgaande op tabel 3, teleurstelling en machteloosheid. In hoeverre gepoogd werd zich tegen het ontslag te verzetten of overgegaan werd tot andere vormen van individuele of collectieve opstandigheid blijkt niet uit deze gegevens. Wel kan vastgesteld worden dat deze negatieve gevoelens intenser zijn bij oudere werklozen en in streken met lage werkloosheidspercentages, dus waar werkloosheid een meer uitzonderlijk verschijnsel is.

Tabel 3

*Emotionele reacties bij ontslag
(% 'beslist ja')*

Ontgoocheld	43	Waardeloos	20
Geschokt	40	Beschaamd	16
Teneergeslagen	35	Hoopvol	14
Kwaad	25	Opgelucht	3
Schikte me in mijn lot	22	Onverschillig	3

Werkzoekend gedrag en actiebereidheid (tabellen 4 & 5)

Het aangegeven actief sollicitatiegedrag is globaal genomen erg laag : 80 % heeft in de laatste 2 maanden minder dan 5 keer gesolliciteerd ; 35 % verklaart verder minder te solliciteren dan in de vorige periode van 2 maanden. Mannen zoeken actiever werk dan vrouwen : 52 % der vrouwen heeft hoogstens 1 keer gesolliciteerd in de voorbije 2 maanden tegen 44 % der mannen. Ouderen (boven 45 jaar) solliciteren minder dan jongeren (onder 25 jaar) : bij de 60 % heeft hoogstens 1 keer gesolliciteerd tegen 35 % voor de jongeren. Wellicht moet hier een verklaring gezocht worden in de geringere kansen voor de ouderen op de arbeidsmarkt en ongetwijfeld ook in hun ongewoonte en onhandigheid in het solliciteren zodat zij passiever zijn ingesteld (wachten op een aanbieding i.p.v. actief zoeken). Tegen zekere stereotiepe denkbeelden in, leidt hoger steungeld eerder tot een intenser dan tot een zwakker sollicitatiegedrag : achter 'hoog steungeld' kan evenwel een hoog educatieniveau schuilgaan en dus een hechtere arbeidsverbondenheid.

Met de duur van het werklooszijn neemt het solliciteren globaal af waarbij vooral één jaar werkloosheid een breukpunt betekent. Wellicht wordt na dit jaar een definitieve balans opgemaakt. Nauwkeurige inspectie laat zien dat er druk gesolliciteerd wordt door wie minder dan 3 maanden werkloos is ; een verzwakking treedt op bij wie 3 à 6 maanden werkloos is ; een lichte herneming voor wie tussen 1/2 en 1 jaar werkloos is, met bij de langdurig werklozen een definitieve verzwakking : 45 % heeft nooit gesolliciteerd in de voorbije 2 maanden tegen 25 % voor wie minder dan 6 maanden werkloos is. Uiteraard zijn onze gegevens niet van longitudinale aard, wat ons moet nopen tot omzichtigheid in de interpretatie : de langdurig werklozen kunnen immers een aantal personen bevatten die van bij de aanvang van hun werkloosheid eigenlijk werkonwillig waren.

Wat de werkaanbiedingen betreft, moet het onderzoek tot de spijtige constatering komen dat 60 % nooit werk vanwege de RVA heeft aangeboden gekregen (in de laatste 2 maanden). Allerlei indicaties wijzen er bovendien op dat wie zelf intens solliciteert, ook meer werk krijgt aangeboden. Hoe deze relatie precies moet geïnterpreteerd worden blijft evenwel onduidelijk. Onuitgemaakt is eveneens in hoeverre zwak sollicitatiegedrag als werkonwilligheid moet geïnterpreteerd worden dan wel als passieve apathie.

Tabel 4
Vormen van actiebereidheid
(% 'beslist ja')

	Totaal	Ouderen	Hooggeschoolden
Bijscholing	48	39	54
Beroep veranderen	33	28	25
Talen leren	29	22	40
Pendelen	10	9	14
Zelfstandige worden	10	6	12
Loonsverlaging	10	11	12
Verhuizen	8	5	11

Tabel 5
Waargenomen factoren die het vinden van werk bemoeilijken

	Beslist ja	Matig ja
Leeftijd	40	27
Geen diploma	31	22
Gezondheid	29	27
Gebrek aan ervaring	24	28
Geen talenkennis	22	23
Werkloosheid zelf	17	24
Voorkomen	16	26
Verminderde vaardigheden	15	28
Geen politieke steun	14	17
Verzet tegen lagere functie	13	24
Te hoge looneisen	11	25
Te gespecialiseerd	10	26
Verhuisverzet	10	17
Geslacht	9	15
Te hoog diploma	9	11
Politieke opinie	6	9

inspanningen om zijn kansen op werk vinden te maximaliseren. Alleen voor bijsturing op het vlak van de beroepskwalificaties (bijscholing, van beroep veranderen en talen leren, dit laatste geldt vooral de vrouwelijke werklozen) laat een meerderheid zich niet negatief uit. Oudere werklozen zijn over het algemeen minder geneigd tot het leveren van deze inspanningen, terwijl hooggeschoolden daarentegen deze mogelijkheden om hun kans op werk vinden te bevorderen sneller zouden aangrijpen (behalve voor wat betreft 'van beroep veranderen': vgl. met laaggeschoolden begeven deze personen zich inderdaad in een wezenlijke *beroeps*carrière en zijn zij niet bereid deze identiteit op

te geven). Vrouwen zijn minder dan mannen bereid tot pendelen en verhuizen en insgelijks wordt verzet tegen deze laatste inspanningsvormen ook aangetroffen bij gehuwden met kinderen.

4 op 10 werklozen kijken met weinig optimisme tegen hun kansen op werk vinden aan; slechts 1/4 is wezenlijk rooskleurig gestemd. 60 % maken zich meer zorgen over hun toekomst dan vroeger en weren de gedachte af dat ze binnen 1 jaar nog werkloos zouden kunnen zijn. 50 % maakt minder toekomstplannen sinds men werkloos is. Mannen, ouderen en hooggeschoolden geven het meest uiting aan deze sombere ideeën. Onder de factoren die het werk vinden bemoeilijken haalt de leeftijd de eerste plaats: ouderen blijken te oud en jongeren te jong te zijn. 55 % geeft gezondheidsproblemen (5) op en ook gebrek aan ervaring en aangewezen diploma's worden door meer dan de helft der werklozen vermeld. Het feit zelf werkloos te zijn wordt door een 40 % beleefd als een reële handicap, terwijl bijna 1/3 der vrouwen haar geslacht ervaart als een min of meer ernstige belemmering.

Lichamelijke, psychologische en sociale gevolgen van de werkloosheid (tabellen 6 & 7)

20 % der mannen en 13 % der vrouwen stellen expliciet dat hun gezondheid erop achteruit is gegaan sinds ze werkloos zijn geworden of gevallen (6). Het gaat hier uiteraard niet om zware ziektes gezien deze arbeidsongeschiktheid met zich mee zouden brengen waardoor de werkloze zou afvloeien naar het stelsel van de ziektevergoeding. Wie als werkloze uitgesproken ziektesymptomen ontwikkelt wordt van de werklozenregisters geschrapt en kan dus niet langer in ons onderzoek zijn benaderd. De 20 en 13 % zouden dus eigenlijk hoger kunnen liggen. Onderzoek van de schrappingsgevallen biedt dan uitsluitsel maar laat zien dat het aantal omwille van ziekte geschrapte werklozen als % verwaarloosbaar is. Anderzijds impliceert 'sinds (men werkloos is)' geen oorzaakelijkheid. Nader onderzoek naar eventuele psychosomatische stoornissen als gevolg van de werkloosheid en naar hun specifieke etiologie en ontwikkeling lijkt dan gewenst.

Analyse van meer specifieke lichamelijke effecten van de werkloosheid laat verder zien dat steeds minderheden van ongeveer 10 à 25 % melding maken van 'somatische' effecten als verminderde eetlust, of juist te veel eten, langer slapen, spijsverteringsstoornissen e.d. Mannen, oudere en langdurige werklozen (en Franssprekenden) hebben hier dikwijls frequenter last van. Vlamingen blijken *vadsiger* op de werkloosheidsconditie te reageren: minder vermoeid, teveel eten, meer slapen.

Daarnaast geven de resultaten aan dat inderdaad zoals reeds meermaals vastgesteld, de werkloosheid voor menigeen uitmondt in sociale isolatie en verminderde sociale participatie (Wilensky, 1964). 40 % meldt meer alleen te zijn dan vroeger en de helft der werklozen heeft het contact met collega's, werkmakkers of studiegenoten min of meer verloren. Vooral mannen voelen hun conditie aan als een sociale devaluatie en culpabiliseren zich m.b.t. hun gezinsverantwoordelijkheid (cf. Herman, 1980).

Tabel 6

% Meldingen van ernstige gevoelens van sociale isolatie, degradatie e.d.

	Totaal	Mannen	Ouderen	Langdurig werklozen
Eenzaamheidsgevoelens	30	30	40	35
Vrije tijd is minder aangenaam	21	26	23	15
Voel me in de hoek geduwd	14	17	20	16
Heb gezin teleurgesteld	13	20	17	8
Allergisch voor kritiek	12	13	17	16
Tel minder mee in mijn gezin	7	9	8	7

Tabel 7

% Meldingen 'goede kanten aan de werkloosheid'

	Totaal	Mannen	Vrouwen
Meer vrije tijd	66	67	65
Minder druk	59	63	57
Kan belangrijke dingen doen	44	39	46
Meer ontspannen	40	32	44
Beter familieleven	32	18	40
Betere gezondheid	31	25	33

werkloosheidsconditie hoofdzakelijk tot de partner en de naaste familieleden. Met de burens lijken dergelijke gesprekken vermeden te worden (slechts 16 % maakt er melding van).

20 % stuit m.b.t. zijn of haar werkloosheidsconditie op een eerder onverschillige reactie van de gezinsleden : vooral oudere werklozen klagen op dit punt. 66 % kan zich verheugen in een begrijpende houding vanwege hun gezin terwijl 10 % (vooral mannen) hebben af te rekenen met uitingen van ongenoegen en evenveel maar vooral vrouwen melden dat hun gezinsleden 'eerder blij' hebben gereageerd.

Een aantal goede kanten aan de werkloosheid wordt frequenter door vrouwen vermeld. Daarnaast moet aangestipt worden dat waar 16 % gezondheidsklachten opgeeft, 31 % juist een betere gezondheid rapporteert, als gevolg van een minder stresserend bestaan. De conclusie dat al maakt werkloosheid soms ziek, men bij herintrede in het arbeidsproces geen beterschap hoeft te verwachten, is natuurlijk fout want hier zullen wel duidelijk verschillende subcategorieën van werklozen kunnen aangewezen worden.

Verder meent de helft der respondenten dat de tijd sinds de werkloosheid trager gaat dan voorheen ; 20 % maakt gewag van activiteitstoename terwijl 35 % juist een activi-

teitsdaling constateert. 45 % heeft het gemakkelijker dan vroeger om de tijd in te delen tegen 27 % die daar moeite mee hebben.

Een goede 20 % heeft problemen met de basisuitgaven en heeft financiële reserves moeten aanspreken. Waar bespaard wordt gebeurt dit hoofdzakelijk op persoonlijke uitgaven van kledij en ontspanning.

Verwachtingen t.o.v. RVA (tabel 8)

De RVA wordt duidelijk als een bureau voor arbeidsbemiddeling geprefereerd. Activiteiten die met het karakter van 'bezigheidstherapieën' kunnen worden bedacht, vallen slechts bij minderheden in de smaak. Opvallend is hier de sterke drang van een meerderheid der werklozen om zich te distantiëren van het zgn. Profitariaat.

Tabel 8
Verwachtingen t.o.v. RVA
(% meldingen)

Meer werk aanbieden	75
Informatie over rechten	70
Helpen solliciteren	66
Controle op 'profiteurs'	65
Herscholingscursussen	48
Taalcursussen	36
Stempeluren voor ganse week opgeven	29
Vrijtijdscursussen	29
Contacten onder werklozen organiseren	18

Onderlinge samenhang van de belevingselementen (fig. 1)

Uit de literatuur omtrent werkloosheidsbeleving wordt doorgaans de indruk opgedaan dat de diverse (negatieve) effecten van de werkloosheid samen optreden. Expliciet onderzoek naar de samenhang tussen de verschillende aspecten van de werkloosheidsbeleving en reacties op de werkloosheid is evenwel uiterst zeldzaam. Daarom hebben wij onze analyse van de enquêtedata afgesloten met een synthetische ontleding van een ganse waaier belevingselementen. Meer in het bijzonder werden 82 items onderworpen aan een Smallest Space Analysis (Guttman, 1968 ; Lingoes, 1973), een techniek van multidimensionele scalering die uitgaande van een matrix van indices van paarsgewijze samenhang (wij hebben voor de inter-item samenhang beroep gedaan op de ordinale associatiemaat *gamma*, zie Nie e.a., 1979) een ruimte creëert in een minimum aantal dimensies waarbij de (Euclidische) afstanden tussen de punten in deze configuratie (in casu overeenkomend met de geanalyseerde items) in een *omgekeerde* grootte-volgorde worden gebracht als de uitgangsimplices, m.a.w. sterke samenhang wordt in de configuratie vertaald als ruimtelijke nabijheid. De afwijking van deze *monotoniteit*

tussen data en bekomen afstanden wordt aangeduid in een coëfficiënt van aliënatie (een in een sociologische context wat onfortuinlijke term), die varieert van .00 tot 1.00 en een aanvaardbare oplossing voorstelt wanneer de coëfficiënt daalt onder .20. Deze Smallest Space Analysis laat toe patronen of 'clusters' van items te onderscheiden en geeft bovendien een inzicht in de *ordering* en de affiniteiten tussen deze patronen.

De 82 geselecteerde items betreffen :

- persoonlijke arbeidsmotivering (4 items)
- gewaardeerde job-kenmerken (6)
- oorzaak van de werkloosheid (1)
- optimisme werkvinden (1)
- vormen van actiebereidheid (7)
- toename of daling van het aantal sollicitaties (1)
- gevoelens bij het ontslag (4)
- weerslag op gevoelens van eigenwaarde en gevoelens van sociale degradatie (10)
- voordelen van het werkloos-zijn (6)
- praten over de eigen werkloosheid (5)
- sociale contacten en eenzaamheid (5)
- psychosomatische reacties (9)
- gezinsrelaties (3)
- financiële weerslag (6)
- tijdsbeleving (5)
- verwachtingen t.o.v. de RVA (9)

Analyse van de matrix van de inter-item gamma's levert in twee dimensies een aliënatiecoëfficiënt op van .27 en in drie dimensies van .18. Gezien het hoge aantal items vormt de twee-dimensionele configuratie reeds een redelijke oplossing die overigens als grondplan in de drie-dimensionele oplossing behouden blijft. Fig. 1 representeert dit twee-dimensioneel grondplan van de drie-dimensionele oplossing, met aanduiding van de substantieel (naar inhoud) én statistisch (via clusteranalyse) afgebakende regio's.

Deze twee-dimensionele configuratie verschaft een eerste inzicht in de wijze waarop werkloosheidsbelevingselementen naar elkaar verwijzen. De kern, die dus verzoenbaar is met alle omringende patronen, is te kenschetsen als een houding van vadsigheid en *indolentie* (meer slapen en eten). Rond deze kern ontvouwt zich een gordel van in elkaar overvloeiende patronen. Deze keten wordt best geanalyseerd vanuit de middenpositie ; daar vinden we een *positieve arbeidsingesteldheid* (1, 2, 3, 4 : graag werken, voor sociale contacten, om respect af te dwingen en bij te leren). De linkerhelft van de configuratie is dan aan te duiden als *lijden* onder de werkloosheid, de rechterhelft als *zich 'nestelen'* in de (officiële) werkloosheid.

Een positieve arbeidsoriëntatie vormt een predispositie voor een *emotionele aangedaanheid* bij het ontslag (21, 22, 23), het pijnlijk aanvoelen van eenzaamheid en verlies van contacten met collega's (48, 49, 50, 51) en een geneigdheid om met anderen over de eigen werkloosheid te praten (41 tot 45). De negatieve werkloosheidsbeleving krijgt een meer acuut karakter wanneer de werkloosheid wordt aanvoeld als een verlies van sociale waardigheid (27 tot 30) : de vrije-tijd wordt minder aangenaam (33), men lijdt onder het gevoel het gezin teleur te stellen (47), toekomstgedachten hebben een

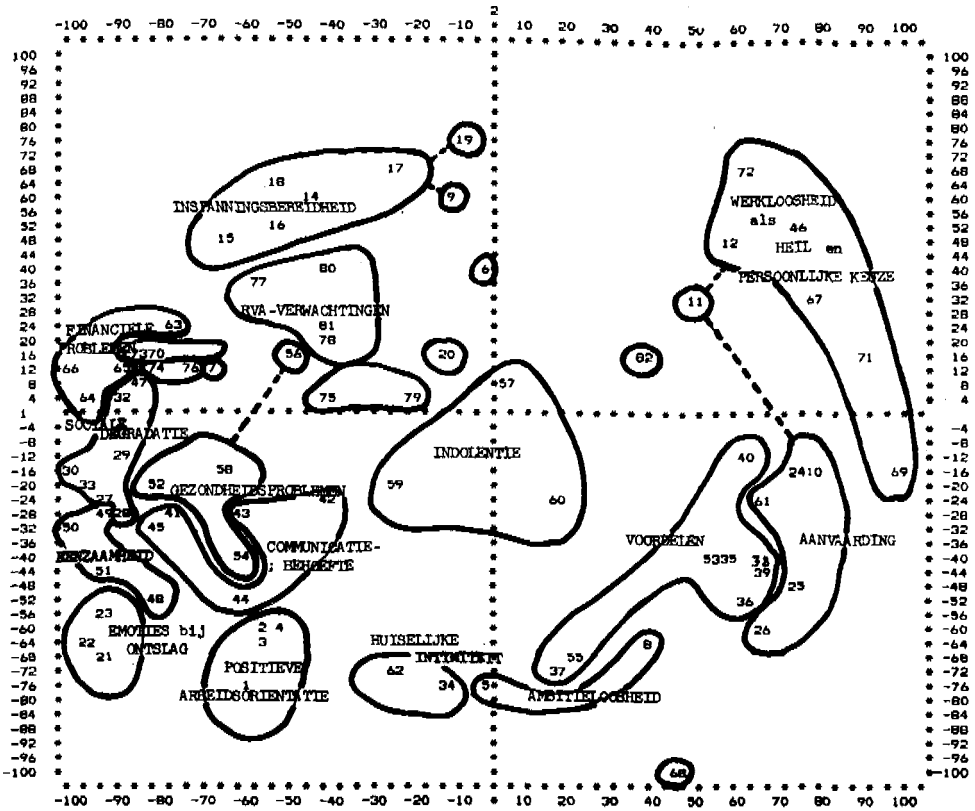

Fig. 1 – SSA-configuratie van 82 elementen van werkloosheidsbeleving : projectie op het vlak van de 1e en 2e dimensies.

sombere kleur (31, 32), de gezondheid wordt bedreigd (52, 54, 58). Het links-onderste kwadrant vertaalt dus in zijn geheel wanhoop, apathie, passiviteit en machteloosheid. Het zijn probabilistisch gezien vooral de mannelijke oudere laaggeschoolde langdurig werklozen die dit belevingspatroon vertonen.

Het links-bovenste kwadrant wordt ingenomen door *actiebereidheid* en weerbaarheid. Financiële problemen (63 tot 66), moeilijkheden met de tijdsindeling (70, 73), en oriëntatie-elementen die wijzen op een verlangen naar sociale promotie en naar zelf-expressie in het werk (6, 7) motiveren tot allerlei inspanningen om de kansen op werk vinden te maximaliseren. Men solliciteert intensiever (20) en verklaart zich bereid tot inspanningen als bijscholing, pendelen, van beroep veranderen en het aanvaarden van een lager loon (13 tot 16, 18). Van de RVA wordt verwacht dat ze werk aanbiedt (74, 76) en ook de interesse voor herscholingscursussen is groter (77, 80, 81). Deze linkse vleugel van de gordel-structuur mondt zelfs uit in een bereidheid tot drastische

inspanningen zoals verhuizen (17) of zelfstandige worden (19) en in een interesse voor ploegenarbeid (9). De elementen van dit links-bovenste kwadrant worden vooral aangetroffen bij mannelijke jongere hooggeschoolde werklozen.

Voor de 'privatised workers' (Goldthorpe e.a., 1968), die toch de meerderheid van onze steekproef vormen, zal een positieve arbeidsingesteldheid die niet op individualistisch *achievement* is gebaseerd, doorgaans gecombineerd zijn met een gezinsgerichtheid en een streven naar een verhoging van de gezinswelvaart. Vandaar dat een positieve arbeidsingesteldheid met een inslag van ambitieeloosheid (5, 8) kan leiden tot een zich terug trekken in de *huiselijke intimiteit* (62, 34). De voordelen van werkloos-zijn, nl. *minder stress* (35 to 40, 53, 55) worden duidelijk onderkend en men neigt naar een houding van berusting (24, 25, 26). Dat deze belevingspatronen vooral bij (jongere) vrouwen (met kinderen) voorkomen wordt bevestigd door de nabijheid van de elementen 'voorkeur voor deeltijds werk' (10) en 'onverschillige reactie vanwege gezinsleden' (61).

De werkloosheid verschijnt dus meer en meer als een *persoonlijke keus* (11 : het is mijn schuld) en het rechts-bovenste kwadrant vat deze elementen die *heil* zien in de werkloosheid, samen. Hoewel de meeste van deze items overkomen als gespiegelde negatieve elementen (bv. 67 = meer geld uitgeven ; 69 = tijd gaat vlugger ; 71 = meer activiteiten) duiden zij op een activiteitsontplooiing die sterk aan werken doet denken. Vermoed mag worden dat men in beslag genomen is door zinvolle bezigheden (zoals zwart werk) : de voorkeur om de stempeluren de ganse week opgegeven te krijgen (82) wijst in deze richting. Nog andere elementen verraden een sterke activiteitsdrang : meer activiteiten (71), meer toekomstplannen (72), meer contacten met vrienden (46), optimisme m.b.t. toekomstig werk vinden (12). De (officiële) werkloosheid manifesteert zich hier als een zelfgekozen conditie, het resultaat van een eigen beslissing (11 : het is mijn schuld). Een sterke activiteitsdrang motiveert dus zowel drastische inspanningen om in het officiële arbeidscircuit te worden opgenomen als het nemen van het risico van zwart werk. Dit vormt wellicht een verklaring voor de kloof die bovenaan in de configuratie optreedt tussen de twee vleugels van de gordel van belevingspatronen.

Deze leemte bovenaan de configuratie zou evenzeer op rekening kunnen gebracht worden van een gebeurlijke eenzijdige samenstelling van de itempool, temeer daar een paar van de items rechtsboven beter gespiegeld waren geworden. Items die onduidelijk duiden op een keuze voor (officiële) werkloosheid, komen inderdaad in de vragenlijst niet voor.

Zoals de lezer heeft gemerkt hebben we deze configuratie aangegrepen om de voornaamste samenhangen met demografische kenmerken als geslacht, leeftijd, scholingsgraad en werkloosheidsduur te schetsen. Een gedetailleerde analyse van deze verschillen volgens de opgenoemde en andere (zoals geografische streek, bedrag van het steungeld, e.d.) variabelen zou ons te ver voeren. Exemplarisch hebben wij de inventarisatie van de enquêteresultaten met enige opsplitsingen volgens geslacht, leeftijd of werkloosheidsduur voorzien. De negatieve aspecten van de werkloosheid vinden we dan vooral geaccentueerd bij mannen en oudere werklozen. Vrouwen kunnen zich gemakkelijker in de werkloosheid 'nestelen' omdat :

- a. de financiële gevolgen van de werkloosheid scherper worden gevoeld door mannen ;
- b. vrouwen minder de indruk hebben hun gezin te kort te doen en minder op negatieve reacties van hun gezinsleden stoten ;
- c. zij minder problemen hebben met hun tijdsbesteding.

Nochtans moet er met nadruk op gewezen worden dat de categorieën van deze demografische kenmerken helemaal geen homogene groepen van werklozen voorstellen. De verscheidenheid in beleving van de werkloosheid blijft *binnen* deze groepen (mannen, vrouwen, jongeren, enz.) bijzonder groot. Ideologisch-aandoende variabelen als levensstijl en maatschappijbeeld en anderzijds meer psychologische variabelen zoals het 'zelfconcept' dat een persoon van zichzelf onderhoudt, zullen een veel rechtstreekser verband vertonen met de werkloosheidsbeleving dan demografische kenmerken die immers onvoldoende ontvouwen wat achter hen schuilgaat (want het gaat bij de leeftijd toch niet om een fysiologische variabele).

CONCLUSIES EN LESSEN VOOR VERDER ONDERZOEK

Bovenal mag gesteld worden dat in een wetenschappelijk verantwoorde context geenszins van 'de' werkloze kan gesproken worden. Een gedifferentieerde kijk dringt zich dus op, zowel voor wie in de eerste plaats de werkloosheidsbeleving wil *begrijpen* als wie de werkloosheid als sociale problematiek op het beleidsniveau wil begeleiden.

15 à 20 % van de werklozen lijden onder negatieve effecten van de werkloosheid op somatisch en psychosociaal gebied. Hoe dit cijfer moet geëvalueerd worden is onduidelijk. Omkering ervan zegt immers dat 80 à 85 % der werklozen weinig tot geen last ondervindt van hun werkloosheid. Het aantal personen dat een betere gezondheid rapporteert overtreft zelfs deze die met lichamelijke klachten hebben af te rekenen. Anderzijds betekent 15 % op 400.000 werklozen toch *60.000 individuen* die sinds hun werkloosheid gezondheidsproblemen kennen.

Wij willen hier geenszins de maatschappelijke kosten van de werkloosheid minimaliseren zelfs wanneer wij ons verplicht voelen ons af te zetten tegen stereotiepe stellingen als 'werkloosheid maakt ziek'. Globaal genomen (niet voor individuele gevallen of bepaalde types van werklozen) lijkt het ons ongerechtvaardigd de werkloosheid aan te klagen met argumenten op het vlak van lichamelijke en/of geestelijke (on)gezondheid der werklozen. Wij voelen ons dan ook gesterkt in de uitgangsvisie dat de werkloze moet gezien worden als iemand die zich *reorganiseert* en de diverse vormen die deze reorganisatie kan aannemen, dienen expliciet te worden bestudeerd. Deze reorganisatie kan een maatschappelijke kost inhouden, zelfs al geeft ze het individu een duidelijke satisfactie, bv. zich bewegen in de illegale sfeer (fraude, diefstal, e.d.).

De 15 à 20 % die echt lijden onder hun werkloosheid, moeten dan gefaald hebben in het tot stand brengen van een bevredigende reorganisatie. Tenzij men dit aantal in verband brengt met het aantal *arbeidsontevredenen* dat steevast rond dit vreemde aantal van 15 % schommelt (zie bv. O'Toole, 1974) en men zich vergenoegt met de

opmerking dat er nu eenmaal mensen zijn die altijd klagen. Anderzijds mag niet vergeten worden dat het RVA-onderzoek voorbijgaat aan de werklozen die om één of andere reden niet of niet langer van de werklozensteun kunnen genieten : de financiële en psychosociale ellende zal zich hier wellicht veel scherper stellen. Wellicht mag dan ook besloten worden dat, vergeleken met de jaren '30, het systeem van werkloosheidsuitkeringen menig werkloze behoed heeft voor het verlies van zijn 'objectieve' en subjectief aangevoelde sociale waardigheid.

Tenzij men natuurlijk de resultaten van de enquête in vraag stelt. Want inderdaad de RVA-enquête, en daar waren de onderzoekers zich ook bewust van, vertoont de klassieke gebreken van een survey-onderzoek. De diepgang van de gestelde vragen en de bekomen antwoorden is niet altijd ideaal. De kwaliteit van de gegevens hangt af van de wijze waarop de respondenten bereid zijn geweest zich te *presenteren* (zich op de vlakte houden, of juist aan de klaagmuur gaan staan) : dat de beantwoording op de RVA zelf gebeurde kan vertekening hebben veroorzaakt.

Bovendien kan welke formulering van de resultaten ook op subtiële wijze ongewenste connotaties suggereren : bv. 'slechts 20 %' kan evengoed omschreven worden als 'een significatieve minderheid van 20 %' of 'toch 20 %' enz. Op deze manier kunnen de onderzoeksresultaten gemakkelijk naar één of ander sociaal stereotype van de werkloze worden opgestuurd.

Het fundamentele gebrek van de survey-benadering luidt dat ze er niet in slaagt een antwoord te geven op de vraag hoe de werkloze als actor zijn nieuwe bestaanscondities binnen een handelingsperspectief en een reorganisatie van zijn identiteitsbronnen op elkaar betreft tot een voor hem of haar zinvol bestaan. Een niet-sentimentele 'humanistische' benadering die de werkloze niet beschouwt als een mechanistisch systeem maar als een persoon die binnen de beperkingen (die grotendeels aan zijn of haar controle ontsnappen) vorm tracht te geven aan zijn levensloop, kan in de enquête-aanpak niet aan bod komen. Gegevens over zwart werk en andere vormen van manipulatie van de werkloosheid kunnen niet bij name worden genoemd. Een intensieve studie van individuen, te meer wanneer deze longitudinaal is, zou rijkere inzichten kunnen verschaffen. Dit survey-onderzoek blijft dan uiterst nuttig als achtergrond waartegen deze meer gerichte onderzoeken kunnen worden geïnterpreteerd.

Ten slotte was dit ook het opzet van deze studie : via een exploratie van de werkloosheidsbeleving zinvolle onderzoeksperspectieven genereren. Deze blijken veelvuldig aanwezig te zijn, sommige meer individueel-psychologisch van aard, andere met verrekender implicaties voor het functioneren van de samenleving. Over alle hieronder opgenoemde perspectieven m.b.t. de werkloosheidsbeleving *in se* ontberen wij in België elke ernstige onderzoekstraditie :

1. de diverse wijzen waarop met de werkloosheidsconditie wordt omgegaan en het bestaan wordt gereorganiseerd ; condities die gebeurlijk tot vormen van persoonlijke desintegratie kunnen leiden ;
2. de reorganisatie van maatschappijbeeld en ideologische elementen en de implicaties hiervan op het individueel en collectief sociaal handelen (bv. wijziging in politieke opinies of stemgedrag) ;

3. de anticipatie van de werkloosheid en de vorming van de werkloosheidsbeleving vóór ontslag of schoolverlaten ;
4. de eventuele participatie van de werkloze aan de vormgeving en de proliferatie van een nieuwe arbeidsethiek en de implicaties op zijn arbeidsoriëntatie bij toekomstige hertewerkstelling ;
5. de evoluties in de voorgaande aspecten naarmate de economische crisis aansleept en de werkloosheid zelf toeneemt. Of de enquêteconclusies van januari 1979, gezien de snelle roulatie in het werklozenbestand, eind 1981 nog standhouden kan niet als gegeven worden beschouwd.

Werk voor de boeg dus.

SAMENVATTING

Ondanks de centraliteit van de werkloosheid in de sociale problematiek van het laatste decennium blijft het empirisch materiaal m.b.t. de werkloosheidsbeleving vrij schaars naar kwantiteit en eenzijdig naar kwaliteit. De neiging om in termen van de werkloze te spreken verhult verder een differentiatie tussen een passief ondergaan van de werkloosheid (met manifestatie van negatieve effecten) en een actieve manipulatie van de werkloosheidsconditie. Een recente representatieve enquête onder de Belgische werklozenpopulatie illustreert deze gebreken van het onderzoek naar de werkloosheidsbeleving. Grosso modo blijkt 15 à 20 % van de werklozen er niet in te slagen hun bestaan zinvol te reorganiseren en te lijden onder een syndroom van psychologische en psychosomatische effecten. Een synthetische analyse van de belevingsvariabelen laat toe deze op te delen volgens twee dimensies : 1. effecten van de werkloosheid versus bewuste manipulatie van de werkloosheid ; 2. activiteitsdrang versus passief ondergaan. De tekortkomingen van het onderzoek monden uit in de formulatie van een aantal prioritaire onderzoekslijnen.

ABSTRACT

Despite the centrality of unemployment in current social problems, the experience of unemployment remains relatively unexplored as an object of empirical study, especially in Belgium. The tendency to speak in terms of the unemployed as a homogenous social category disguises a differentiation between passive reactions to unemployment (manifestation of negative effects) and an active manipulation of the unemployment condition. A recent study of a representative sample of Belgian unemployed confirms these shortcomings of the research into the experience of unemployment. 15 to 20 % of the unemployed do not succeed in reorganizing their lives in a meaningful way and suffer from a syndrome of psychosocial and psychosomatic effects. A synthetic analysis regroups the variables of unemployment experience along two dimensions : 1. negative effects and feelings versus conscious manipulation of the unemployment condition ; 2. search for activities versus passive acceptance. Priorities for further research are formulated.

NOTEN

1. De opmaak van de werkloosheidsstatistieken loopt sterk uiteen van land tot land. Zelfs binnen de landen van de Europese Gemeenschap bestaat geenszins een uniforme vergelijkbare registratie van de werkloosheidscijfers. Wat een werkloze aan activiteiten mag verrichten, verschilt eveneens : in Nederland mag de werkloze betaalde karweitjes opknappen, als hij het verdiende loon maar van de uitkering aftrekt ; in België moet de werkloze er op bedacht zijn dat praktisch elke activiteit verricht gedurende de dag, over hem de verdenking van sociale fraude kan brengen.
2. Fragmentaire indrukken opgedaan als toerist, doen ons vermoeden dat de Italiaanse werkloze vergeleken met zijn Belgische of Nederlandse lotgenoot, op een brede familiesolidariteit kan rekenen.

3. Wij pleiten dus graag voor een 'sociaal action approach' van de werkloze en zijn gedrag, zoals Goldthorpe e.a. (1968) dit hebben voorgesteld voor arbeidsgedrag en arbeidsattitudes.
4. Dat dit gevaar op een vanuit politiek engagement ingegeven ombuiging der resultaten niet ir-reëel is, wordt bewezen met de perikelen die rond de openbaarmaking van onderhavige onderzoeksresultaten zijn opgetreden. Een week voor de directie van de Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening (die de studie heeft gerealiseerd) de resultaten op een persconferentie zou bekendmaken, verscheen op de voorpagina van De Morgen ('Progressief Dagblad voor Vlaanderen') van 27/01/1981 een in rood omkaderd artikel onder de nogal sensationeel aandoende headline : RVA-STUDIE WERKLOOSHEID MAAKT ZIEK. Via een 'gunstige wind' was een copie van het intern onderzoeksrapport van de RVA bij een correspondent van De Morgen terechtgekomen. In het artikel op de voorpagina wordt bijna uitsluitend verwezen naar bevindingen m.b.t. de gezondheidstoestand van de werklozen (cf. Noten 5 en 6). In aansluiting daarop werd enige dagen later in het Editoriaal van de krant de directie van British Leyland ervan beschuldigd een paar duizend mensen ziek te maken, dit naar aanleiding van de sluiting van de produktieafdeling in het Waalse Seneffe. Het interne onderzoeksrapport waarvan sprake, was bedoeld als voorbereidend document voor een zitting van het Beheerscomité van de RVA waarna de resultaten via een persconferentie zouden worden bekendgemaakt. De publicatie van de resultaten in De Morgen en de wijze waarop ze in het commentaar op de British-Leyland-affaire werd gebruikt, sterkte de 'patronale' vleugel van het Beheerscomité in haar overtuiging dat het een links-syndicalistisch geïnspireerde studie betrof die alleen maar beoogde het patronaat te culpabiliseren. (Tot dan toe was het ganze onderzoek zonder het minste incident in alle sereniteit verlopen.) Het gevolg was dat het Beheerscomité, typisch op zijn Belgisch samengesteld met allerhande ingebouwde pariteiten, geen consensus kon bereiken en dat *binnen* de RVA het onderzoeksperspectief een jammerlijk einde heeft gekend.
5. In het intern onderzoeksrapport, zonder kritische bemerking overgenomen door De Morgen, valt hieromtrent te lezen : 'Het stemt tot nadenken dat het % van mensen die gezondheidsproblemen kennen, na een zekere periode (d.i. sinds de werkloosheid, E.R.) gewoon verdubbelt. Inderdaad in de onderzochte groep werd 30 % (in De Morgen via een zetfout 50 %) omwille van deze reden ontslagen, terwijl nadien 60 % zegt nergens te worden aangeworven om gezondheidsredenen.'
Deze conclusie en de redenering waarop ze is gebouwd, is ongerechtvaardigd en getuigt zelfs van een zekere lichtzinnigheid. Eerst en vooral hebben de 30 % betrekking op ontslagen omwille van 'persoonlijke factoren' en hiervan is gezondheid slechts één element, naast leeftijd e.d. 60 % geeft aan de andere kant gezondheidsproblemen op die het werk vinden bemoeilijken. Zouden de gezondheidsproblemen dan niet *verdubbeld* maar nog *ver-meer-voudigd* zijn ? Nee, natuurlijk niet : de 60 % betreffen de mensen die reeds zekere ziektesymptomen of lichaamsgebreken vertoonden vóór ze werkloos werden, symptomen die nu effectief een heraanwerving bemoeilijken. Uit dergelijke gegevens conclusies trekken over lichamelijke gevolgen van de werkloosheid is bijgevolg absurd.
6. Het intern RVA-rapport telt deze percentages van mannen en vrouwen bij elkaar op : 20 + 13 = 33 %, dus *1/3 der werklozen wordt ziek*. Deze opeenstapeling van rekenkundige onnauwkeurigheden rond het thema van de lichamelijke gezondheid ligt aan de basis van de krachtlijnen van het artikel in de krant De Morgen, wiens redactie over deze rekenkundige fouten heen is gegleden. Om precies te zijn geeft 16 % van de 1269 respondenten aan lichamelijke hinder te ondervinden sinds men werkloos is geworden.

BIBLIOGRAFIE

- BAKKE E.W. *Citizens without work : a study of the effects of unemployment upon the workers, social relations and practices*, New Haven, 1940.
- BAKKE E.W. *The Unemployed Man*, London, Nisbet, 1935.
- EISENBERG P. & LAZARSELD P.F. The psychological effects of unemployment, *Psychological Bulletin*, 1938, 35, 358-390.
- FELDMAN J.M. Race, Employment and the Evaluation of work. *Journal of Applied Psychology*, 1973, 58, 10-15.
- GOLDTHORPE J.H. e.a. *The Affluent Worker : Industrial Attitudes and Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.

- GUTTMAN L. A general nonmetric Technique for finding the Smallest Coordinate Space for a Configuration of Points, *Psychometrika*, 1968, 33, 469-506.
- HEINEMANN K. *Arbeitlose Jugendliche*, Darmstadt, Luchterhand, 1978.
- HERMAN A. *Werkloosheid en werklozenwerking*, Brussel, Emile Vanderveelde-Instituut-SEVI, 1980.
- JAHODA M., et al. *Marienthal : the Sociography of an unemployed Community*, London, Tavistock, 1972 (1933).
- LAMBERT M. *Beleving van werkloosheid*. Referaat op de Studiedag 'Werkloosheid : Beleving, Begeleiding, Beleid', Vrije Universiteit Brussel 26-9-1981.
- LINGOES J.C. *The Guttman - Lingoes Nonmetric Program Series*, Ann Arbor, Mathesis Press, 1973.
- O'TOOLE J. (ed.) *Work and the Quality of Life*, Cambridge Mass., MIT Press, 1974.
- OVESSEN E.E. *Werkloosheid : een inzicht in de psychologische en maatschappelijke gevolgen*, Rotterdam, Kooyker, 1977.
- PONCIN A. *Reliance social et chômage*, Bruxelles, Institut de Sociologie, 1978.
- ROSSEEL E. Work Orientations of the Flemish working People, *British Journal of Sociology*, 1979, 30, 362-372.
- SCHUMACHER F. De lichamelijke en geestelijke gevolgen van de werkloosheid, Den Haag, CBS-Sociale Maandstatistieken, 1973.
- SOFFER C. *Men in mid-career : A study of British managers and technical specialists*, Cambridge, University Press, 1970.
- VAN BÜCHEM A.L.J. Werkloos-zijn, een grotere straf dan werken ? in : van Dijk, J.J.J. & ter Hoeven, P.J.A., *Het vermoede arbeidsbestel : een sociaal-culturele verkenning van crisisverschijnselen*, Alphen a/d Rijn, Samsom, 1977.
- VAN RAEMDONCK C. Loopbanen van ongeschoolden en halfgeschoolden : de werkgelegenheids-crisis van de onderkant bekeken, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1980, 1, 43-51.
- VAN WEZEL J. Beleving van de Werkloosheid, *Gedrag*, 1975, 3, 63-79.
- VILROKX J. Werknemers in onzekerheid, Gent, Masereelfonds, 1981.
- WILENSKY H.L. Varieties of Work Experience, in : Borrow H. (Ed.) *Man in a World at Work*, Boston, Houghton Mifflin, 1964.